מערך שיעור גמרא | מסכת בבא קמא, דף ב ע"א - ב ע"ב

אבות ותולדות: האם ה"ילדים" דומים ל"אבא"?

קהל יעד: כיתות ז'-ט' · משך: 45 דקות · נלווה: דף עבודה לתלמיד · שיעור 2 מתוך 3

נוסח המשנה והגמרא: אתר ספריא, מהדורת ויליאם דוידסון (ארמית מנוקדת, ניקוד: דיקטה). פירוש רש"י, רמב"ם ושולחן ערוך: ספריא. פסוקים: ספריא (מקרא על פי המסורה), בלי טעמי המקרא.

מטרות השיעור

- התלמידים יבינו את שאלת הגמרא: אם במשנה יש "אבות", יש גם "תולדות". האם דין התולדות כדין האבות ("כיוצא בהן")?
- התלמידים יכירו שתי דוגמאות שהגמרא מביאה ממקומות אחרים: בשבת התולדות כמו האבות, ובטומאה הן לא כמו האבות.
- התלמידים יבינו את ההבדל בשבת בין אב לתולדה, ואת הסבר רבי אליעזר: מה שהיה במשכן נקרא אב.
- התלמידים יכירו את דברי רב פפא על נזיקין, "יש מהן כיוצא בהן ויש מהן לאו כיוצא בהן", ויראו את ההלכה בשולחן ערוך.

מהלך השיעור בקצרה

שלב	מה עושים	זמן
1	פתיחה: במה הילד דומה להורה?	5 דקות
2	השאלה: "מדקתני אבות"	5 דקות
3	אבות ותולדות בשבת, ושיטת רבי אליעזר	13 דקות
4	אבות ותולדות בטומאה	8 דקות
5	ובנזיקין? דברי רב פפא	7 דקות
6	סיכום, הלכה ודף עבודה	7 דקות
	סה"כ	**45 דקות**

ציוד: לוח, דף עבודה לכל תלמיד. מומלץ להשאיר על הלוח את ארבעת אבות הנזיקין מהשיעור הקודם.

פתיחה (5 דקות): במה הילד דומה להורה?

מציירים על הלוח עץ משפחה פשוט: "אבא" למעלה ושני "ילדים" מתחתיו. שואלים: במה ילדים דומים להוריהם? האם תמיד? תנו דוגמה למשהו שעובר מהורים לילדים, ולמשהו שלא עובר.

במשנה ראינו "ארבעה **אבות** נזיקין". הגמרא שואלת: אם יש אבות, יש גם "ילדים", **תולדות**. האם התולדות "דומות לאבא" ודינן כמותו, או שדינן שונה? כדי לענות היא בודקת מה קורה בשני מקומות אחרים בתורה שיש בהם אבות ותולדות.

שלב א (5 דקות): השאלה

גמרא, בבא קמא ב ע"א

גְּמָ' מִדְּקָתָנֵי "אָבוֹת" – מִכְּלָל דְּאִיכָּא תּוֹלְדוֹת; תּוֹלְדוֹתֵיהֶן כַּיּוֹצֵא בָּהֶן, אוֹ לָאו כַּיּוֹצֵא בָּהֶן?

- **"מדקתני אבות, מכלל דאיכא תולדות"**: מזה שהמשנה אומרת "אבות", אנחנו מבינים שיש גם תולדות.
- **"כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן"**: האם התולדות הן "כמו האבות" (אותו דין בדיוק), או לא?

- **המילים החשובות**: אָב (הדבר העיקרי, הכתוב בתורה), תּוֹלָדָה (דבר שדומה לו ונגזר ממנו), כַּיּוֹצֵא בָּהֶן (כמוהם).

שלב ב (13 דקות): אבות ותולדות בשבת

גמרא, בבא קמא ב ע"א

גַּבֵּי שַׁבָּת תְּנַן: אָבוֹת מְלָאכוֹת – אַרְבָּעִים חָסֵר אַחַת. "אָבוֹת" – מִכְּלָל דְּאִיכָּא תּוֹלָדוֹת, תּוֹלְדוֹתֵיהֶן כַּיּוֹצֵא בָּהֶן; לָא שְׁנָא אָב – חַטָּאת, וְלָא שְׁנָא תּוֹלָדָה – חַטָּאת; לָא שְׁנָא אָב – סְקִילָה, וְלָא שְׁנָא תּוֹלָדָה – סְקִילָה. וּמַאי אִיכָּא בֵּין אָב לְתוֹלָדָה? נָפְקָא מִינָּה, דְּאִילּוּ עָבֵיד שְׁתֵּי אָבוֹת בַּהֲדֵי הֲדָדֵי, אִי נָמֵי שְׁתֵּי תּוֹלָדוֹת בַּהֲדֵי הֲדָדֵי – מְחַיַּיב אַכָּל חֲדָא וַחֲדָא; וְאִילּוּ עָבֵיד אָב וְתוֹלָדָה דִּידֵיהּ – לָא מְחַיַּיב אֶלָּא חֲדָא.

- **"אבות מלאכות ארבעים חסר אחת"**: יש 39 מלאכות עיקריות שאסורות בשבת. למשל, זורע הוא אב מלאכה, ונוטע עץ הוא מאותה "משפחה" (ראו את הברייתא במסכת שבת למטה).
- **"תולדותיהן כיוצא בהן"**: בשבת התולדה חמורה כמו האב. רש"י: "חטאת" היא על מי שעשה "בשוגג" (בלי לדעת), ו"סקילה" על מי שעשה "במזיד" (בכוונה). גם על אב וגם על תולדה.
- **"ומאי איכא בין אב לתולדה?"**: אם כך, מה ההבדל? מי שעשה שני אבות (או שתי תולדות) יחד, בשוגג, חייב שני קרבנות חטאת. מי שעשה אב ואת התולדה **שלו**, חייב רק חטאת אחת, כי הם "משפחה אחת".

ברייתא, שבת עג ע"ב (הרחבה)

תָּנָא: הַזּוֹרֵעַ, וְהַזּוֹמֵר, וְהַנּוֹטֵעַ, וְהַמַּבְרִיךְ, וְהַמַּרְכִּיב — כּוּלָּן מְלָאכָה אַחַת הֵן.

טיפ למורה: המחשה בחשבון. כותבים על הלוח: "זורע + קוצר = ?" (שני אבות, שתי חטאות), "זורע + נוטע = ?" (אב והתולדה שלו, חטאת אחת). לא צריך להיכנס לדיני קרבנות, רק לרעיון ש"משפחה אחת" נספרת פעם אחת.

גמרא, בבא קמא ב ע"א

וּלְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר – דְּמָחַיַּיב אַתּוֹלָדָה בִּמְקוֹם אָב; אַמַּאי קָרֵי לֵיהּ אָב, וְאַמַּאי קָרֵי לַהּ תּוֹלָדָה? הָךְ דַּהֲוָה בְּמִשְׁכָּן חֲשִׁיבָא – קָרֵי לֵיהּ אָב, הָךְ דְּלָא הֲוֵי בְּמִשְׁכָּן חֲשִׁיבָא – קָרֵי לַהּ תּוֹלָדָה.

- **רבי אליעזר** סובר שמי שעשה אב ותולדה שלו חייב שתי חטאות. אם כך, אין שום הבדל בדין בין אב לתולדה. אז למה קוראים לאחד "אב" ולשני "תולדה"?
- **התשובה**: "הך דהוה במשכן חשיבא, קרי ליה אב". מלאכה שנעשתה בבניית המשכן נקראת אב; מלאכה שלא נעשתה שם נקראת תולדה. רש"י: "כולהו אבות מלאכות ממשכן גמרינן להו".

שאלה לכיתה: לפי רבי אליעזר, ההבדל בין אב לתולדה הוא רק בשם. אז למה בכל זאת חשוב לדעת מה היה במשכן?

שלב ג (8 דקות): אבות ותולדות בטומאה

גמרא, בבא קמא ב ע"א - ב ע"ב

גַּבֵּי טוּמְאוֹת תְּנַן: אָבוֹת הַטּוּמְאוֹת – הַשֶּׁרֶץ, [...] וּטְמֵא מֵת. תּוֹלְדוֹתֵיהֶן לָאו כַּיּוֹצֵא בָּהֶן; דְּאִילּוּ אָב – מְטַמֵּא אָדָם וְכֵלִים, וְאִילּוּ תּוֹלָדוֹת – אוֹכָלִין וּמַשְׁקִין מְטַמֵּא, אָדָם וְכֵלִים לֹא מְטַמֵּא.

- **"אבות הטומאות"**: יש דברים שמטמאים מאוד, "אב הטומאה". למשל שרץ (כמו עכבר או לטאה מתים) ו"טמא מת". רש"י: טמא מת הוא "מי שנגע במת", והמת עצמו הוא "אבי אבות הטומאה".
- **"תולדותיהן לאו כיוצא בהן"**: כאן התולדה חלשה מהאב. אב הטומאה מטמא **אדם וכלים**; התולדה (ראשון לטומאה) מטמאה רק **אוכלים ומשקים**.

- **המסקנה עד כאן**: בשבת התולדה כמו האב; בטומאה התולדה לא כמו האב. ובנזיקין?

> הערה למורה: ברשימת אבות הטומאות שבגמרא יש פריט נוסף, שהושמט כאן (מסומן [...]) מפני גיל התלמידים. אפשר להסביר שזו רשימה של כמה דוגמאות, ושהגמרא מביאה אותה רק כדי להראות שבטומאה התולדות שונות מהאבות.

שלב ד (7 דקות): ובנזיקין? דברי רב פפא

> גמרא, בבא קמא ב ע"ב
>
> הָכָא מַאי? אָמַר רַב פָּפָּא: יֵשׁ מֵהֶן כַּיּוֹצֵא בָּהֶן, וְיֵשׁ מֵהֶן לָאו כַּיּוֹצֵא בָּהֶן.

- **"הכא מאי?"**: ובנזיקין, מה הדין? רש"י: "מי אמרינן תולדות כיוצא בהן... אם הזיק משלם או דלמא לא".
- **רב פפא**: יש תולדות שדינן כמו האב, ויש תולדות שדינן שונה. נזיקין הם מקרה "באמצע" בין שבת לטומאה.
- **איזו תולדה שונה?** הגמרא מחפשת את זה בעמודים הבאים. בשיעור הבא נראה את תולדות הקרן, השן והרגל, ונגלה שכולן כמו האב שלהן. בסוף הסוגיה (ג ע"ב) הגמרא מסבירה שרב פפא התכוון ל**"חצי נזק צרורות"**: בהמה שבדרך הליכתה העיפה אבנים קטנות מתחת לרגליים והן הזיקו. זו תולדה של רגל, אבל משלמים עליה רק חצי נזק.

שאלה לכיתה: למה הגיוני שעל נזק צרורות משלמים פחות מעל נזק שהבהמה עשתה ישירות ברגל?

סיכום והלכה (7 דקות)

	האם התולדה כמו האב?	מה בכל זאת ההבדל?
שבת	כן (חטאת וסקילה גם על תולדה)	אב ותולדה שלו יחד: חטאת אחת. לרבי אליעזר: אב הוא מה שהיה במשכן
טומאה	לא	אב מטמא אדם וכלים; תולדה רק אוכלים ומשקים
נזיקין	יש כן ויש לא (רב פפא)	תולדה של רגל, צרורות: רק חצי נזק

להלכה: השולחן ערוך מסכם: "ג' אבות נזיקין בשור הקרן והשן והרגל ונקראו אבות מפני שהם כתובים בפסוק ולהם תולדות", ועל התולדות הוא אומר: "ודינו כמוהו חוץ מנזק צרורות" (שולחן ערוך, חושן משפט שפט, יח). ובסימן הבא: "כל תולדה כאב שלה חוץ מצרורות" (שם שץ, ג). את רשימת התולדות של כל אב מונה הרמב"ם בהלכות נזקי ממון א, י.

בדקות האחרונות מחלקים את דף העבודה. אפשר לתת את חלקים א ו-ב בכיתה ואת חלקים ג ו-ד כשיעורי בית.

שאלות לדיון

1. למה לדעתכם הגמרא בודקת דווקא בשבת ובטומאה לפני שהיא עונה על נזיקין? מה מרוויחים מהשוואה למקומות אחרים בתורה?
2. בשבת "משפחה אחת" נספרת פעם אחת. מצאו דוגמה מהחיים שבה עושים כמה דברים מאותו סוג, ונחשבים כאילו עשו דבר אחד.
3. רבי אליעזר אומר שמה שהיה במשכן "חשוב" ולכן נקרא אב. למה דווקא המשכן הוא המקור לאבות המלאכה בשבת?
4. רב פפא אומר "יש מהן ויש מהן". מתי עדיף כלל פשוט ("תמיד כמו האב") ומתי עדיף כלל עם יוצאים מן הכלל?

נספח: תשובות לדף העבודה

חלק א: (1) אַרְבָּעִים (2) חַטָּאת (3) סְקִילָה (4) חֲדָא (5) לָאו (6) אוֹכְלִין (7) פָּפָא. המילה "אֶלִיעֶזֶר" במחסן היא המיותרת. **נכון או לא נכון:** (1) נכון; (2) לא נכון: חטאת אחת; (3) נכון; (4) לא נכון: רק אוכלים ומשקים; (5) לא נכון: יש מהן ויש מהן.

חלק ב: שבת: כן, על תולדה חייבים חטאת וסקילה כמו על אב; ההבדל: מי שעשה אב ותולדה שלו יחד חייב חטאת אחת בלבד (ולרבי אליעזר: אב הוא מה שהיה במשכן, ואין הבדל בדין). טומאה: לא; אב מטמא אדם וכלים, התולדה מטמאה רק אוכלים ומשקים. נזיקין: יש מהן כמו האב ויש מהן לא (רב פפא); להלכה כל תולדה כאב שלה חוץ מצרורות, שמשלמים עליהם חצי נזק.

חלק ג:

1. מהמילה "אבות" ("מדקתני אבות, מכלל דאיכא תולדות").
2. חטאת וסקילה, גם על אב וגם על תולדה. לפי רש"י: חטאת על מי שעשה בשוגג, סקילה על מי שעשה במזיד.
3. חטאת אחת בלבד ("לא מחייב אלא חדא"). לפי רבי אליעזר הוא חייב שתיים.
4. מה שהיה במשכן הוא חשוב ונקרא אב; מה שלא היה במשכן נקרא תולדה.
5. אב הטומאה מטמא אדם וכלים; התולדה מטמאה רק אוכלים ומשקים.
6. "יש מהן כיוצא בהן ויש מהן לאו כיוצא בהן". להלכה: צרורות, תולדה של רגל, שמשלמים עליה רק חצי נזק (שולחן ערוך, חושן משפט שצ, ג).

חלק ד: שאלה פתוחה. כל תשובה מנומקת מתקבלת. כדאי לשים לב שהתלמידים מסבירים **למה** התולדה דומה לאב או שונה ממנו, כמו שהגמרא עושה.